České soudobé dějiny – viděno odjinud

Marcin Jarząbek

Pracownia Antropologii Historycznej, Instytut Historii, Uniwersytet Jagieloński w Krakowie

Jak si podle Vás vedou české soudobé dějiny jako obor? Jak vnímáte jejich vývoj od skončení komunistického režimu po dnešek? Jaká témata a jaké badatelské perspektivy podle Vás nadále zůstávají „slepými skvrnami" nebo moc nerezonují ve výzkumu českých a československých soudobých dějin, ať už mezi historiky a historičkami v ČR, nebo v zahraničí?

Za płotem trawa jest zawsze bardziej zielona – „sousedova tráva je vždycky zelenější"; toto rčení docela dobře vystihuje mé hodnocení české historiografie soudobých dějin a současně i jeho limity. Mám dojem, že i když je tento obor v České republice celkově menší než v Polsku, může se pochlubit zajímavými počiny, různorodostí témat, silnými badatelskými centry, dobrým mezinárodním ukotvením, a především otevřeností novým metodám a perspektivám. I když si mohu myslet, že toto hodnocení je celkem přesné, samozřejmě beru v úvahu skutečnost, že se mi nedostávají do rukou všechny, a spíše ty lepší práce českých kolegů a kolegyň, což můj pohled nutně omezuje a zkresluje. Domnívám se však, že české soudobé dějiny se v „tekuté realitě" vědeckého života jednadvacátého století docela dobře etablovaly.

Před rokem 1989 se československá historiografie nacházela pod větším ideologickým tlakem než historiografie polská, a proto byl také podle mého názoru zlom v letech 1989/1990 v českém prostředí mnohem citelnější. Podobně jako v polských soudobých dějinách nastal výrazný obrat směrem k odkrývání „bílých míst" a rovněž (zprvu pravděpodobně s menší intenzitou než v Polsku) k politickým dějinám v období komunistického režimu; zavládlo všeobecné nadšení, že lze konečně psát pravdu o zločinech a represích, o mechanismech fungování strany, o komunistických pohlavárech; že je možné kladně psát nejen o Masarykovi, ale také Karlu Kramářovi, Josefu Pekařovi nebo císaři Františku Josefovi. V českém prostředí naštěstí po skončení devadesátých let neovládly historický výzkum nedávné minulosti politické dějiny. Sociální a kulturní dějiny (včetně dějin populární kultury nebo mentalit), postupem času také orální historie a poté i paměťová studia s nimi držely krok, někdy s nimi vstupují do úzkého kontaktu, ale nenechají se jimi ovládnout. Určitě se tak děje i z toho důvodu, že Ústav pro

soudobé dějiny, založený v roce 1990, funguje v rámci Akademie věd ČR a je akademickou institucí s občanskými kořeny, nikoliv politickou agenturou retroaktivní spravedlnosti (*retroactive justice*), jako je tomu v případě polského Ústavu národní paměti (*Instytut Pamięci Narodowej*).

Příkladem té „zelenější trávy" je z mého pohledu rozvoj *oral history* v České republice. Přestože v Polsku má tradice tohoto typu bádání své kořeny v ojedinělých pokusech podniknutých už ve třicátých letech minulého století, v České republice se orální historii po roce 1989 podařilo mnohem dříve vytvořit silnou badatelskou základnu (v rámci akademické vědy), institucionalizovat výzkum (Česká asociace orální historie vznikla v roce 2007, tedy dva roky před podobnou institucí polskou, a Centrum orální historie, založené už v roce 2000, doposud v Polsku nemá obdobu) a etablovat se na mezinárodní úrovni.

Druhý příklad toho, jak česká historiografie předběhla tu polskou, se paradoxně týká politických dějin. Komunistická strana Československa se, jak víme, dočkala už dvou monografií: autorem jedné je Jacques Rupnik, druhá pod redakcí Jiřího Kociana pokrývá léta 1969 až 1993 a je prvním (i když z chronologického hlediska posledním) svazkem plánované čtyřdílné série.[1] Oproti tomu nebyla do dnešních dnů vydána kvalitní kniha o historii Polské sjednocené dělnické strany (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* – PZPR) a navzdory příslibům se jí v nejbližší době nejspíš nedočkáme.

Třetím takovým příkladem (a mohl bych jich jmenovat mnohem víc), jak si česká historiografie soudobých dějin v mých očích vede, je způsob, jakým se vyrovnává s dějinami, pamětí a stále častěji i takzvanou postpamětí (tedy pamětí dalších generací) obyvatel česko-německého pohraničí a s historií Němců v českých zemích například organizace Antikomplex (srovnatelná třeba s nadací *Borussia* v polském Olštýně).

Nechci samozřejmě tvrdit, že česká historiografie je jako Jára Cimrman, který „vyniká prej ve všem". Dle mého názoru je to jedna z mnoha národních historiografií, které se snaží definovat své místo v globalizovaném a stále komerčnějším akademickém světě. V tomto kontextu lituji jen toho, že vazby mezi českou a polskou historiografií nejnovějších dějin jsou stále poměrně slabé, na čemž mají s velkou pravděpodobností podíl obě strany. Vzhledem k možnostem spolupráce existuje jen málo velkých společných výzkumných projektů, srovnávacích či mezinárodních studií (čestnou výjimkou je bilaterální projekt Tomáše W. Pavlíčka

[1] RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátku do převzetí moci.* Praha, Academia 2002 (francouzský originál: *Histoire du Parti Communiste Tchécoslovaque: Dès origines à la prise du pouvoir.* Paris, Presses de la Fondation National des Sciences Politiques 1981); KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – VILÍMEK, Tomáš – BALÍK, Stanislav – HLOUŠEK, Vít: *Dějiny Komunistické strany Československa*, sv. 4: *1969–1993.* Praha, Academia 2020.

a Jana Surmana „Československo-polské akademické sítě během Zimní války mezi velkou politikou a individuálními strategiemi“ – *Czechosłowacko-polskie sieci akademickie podczas Zimnej Wojny między wielką polityką i strategiami indywidualnymi*). Paradoxně slabé jsou i oborové vazby mezi institucemi v obou zemích: mohu poukázat alespoň na spolupráci mezi Historickým ústavem Polské akademie věd (*Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk*) ve Varšavě nebo Archivem vědy a Vědeckou knihovnou Polské akademie věd a umění (*Archiwum Nauki i Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności*) v Krakově s jejich partnery, jakož i na kontakty mezi badatelskými pracovišti v Poznani, Vratislavi nebo Krakově s Brnem, Prahou, Pardubicemi atd. Problém je v tom, že naprostá většina z nich je založena na osobních vztazích a známostech, které se ne vždy promítají do institucionalizace těchto relací, společných grantů, publikací a podobně. Pozitivní výjimkou je v tomto případě spolupráce slezských univerzit z polské a české strany, i když zde se pro společný výzkum i publikace nabízí nepoměrně větší potenciál. Paradoxní je, že institucí, která efektivně propojuje Varšavu s Prahou, pokud jde o historický výzkum, je Německý historický ústav ve Varšavě (*Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie / Deutsches Historisches Institut Warschau*) se svou pražskou pobočkou.

Kde vidím „slepou skvrnu“ české historiografie soudobých dějin? Domnívám se, že jde o témata, která v mnoha jiných evropských národních historiografiích během posledních desetiletí ztratila na popularitě a teprve nyní se pomalu vracejí do obliby: například dějiny techniky, dějiny práce a v širším měřítku hospodářské dějiny (abych zmínil oblasti, které mě nejvíce zajímají). Moudřejší o zkušenost z vývoje kulturních dějin nebo lingvistického obratu (a dalších obratů) můžeme k těmto subdisciplínám přistupovat obezřetněji a „dospěleji“, nově si klást již známé otázky. Další oblastí výzev, které si povšimli i účastníci loňského Sjezdu českých historiků a historiček v Ústí nad Labem (2022), je úloha historie ve veřejném prostoru (*public history*), tedy způsob, jakým odborní historici hovoří o minulosti, aby si získali pozornost a uznání současného publika.

V širší perspektivě (přesahující chronologický rámec dvacátého století) by pro badatele o českých moderních dějinách mohlo být nejzajímavější výzvou vytvoření jejich „provázané historie“ (*entangled history* / *histoire croisée*), tedy takové historie, která jde o krok dál než srovnávací práce, analýzy kolektivních identit či „vlivologie“. Tento přístup se zdá vhodné uplatňovat právě na národní dějiny, aniž by to znamenalo vstupovat do jejich hájemství jakožto paradigmatu myšlení o dějinách. Byla by to také dobrá příležitost pro zapojení badatelů ze zahraničí.

Co si myslíte o současných debatách a sporech o československé komunistické minulosti? Jsou podle Vás produktivní, ať už z hlediska vědeckého poznání, nebo společenské sebereflexe? Jak vidíte srovnání se situací v zemi, kde žijete či pravidelně působíte?

Mou první myšlenkou bylo napsat, že více než třicet let od pádu komunismu by měly být otázky vyrovnávání s minulostí již dávno uzavřené a že snaha neustále se k nim vracet je stejně tak málo produktivní jako nepříliš zajímavá. Po hlubší úvaze však musím tento úsudek trochu zjemnit: z mé osobní (i generační) perspektivy se zdají být pře o něčí osobní angažovanost v minulém systému moci poněkud „páprdovské", málo přínosné a často zkreslující obraz vývoje po roce 1945. Bohužel se často týkají osob, které do dnešních dnů působí ve veřejném životě a mají na něj reálný vliv, a proto na ně nelze tak snadno rezignovat.

Pokud dobře rozumím otázce, nejde tu ale primárně (nebo dokonce výlučně) o zúčtování s tajnými agenty nebo stranickými kariéristy aktivními v české politice nebo hospodářství, ale o širší problematiku sporu, jaká byla povaha československé historie po roce 1945 a život v komunistickém Československu. Otázku, jak k tomu dnes přistupovat (tedy jak by měli historici v demokratické společnosti mluvit o životě bez demokracie), považuji za jednu z hlavních výzev, která stojí před historiky a historičkami nejnovějších dějin. Velmi stručně řečeno – když si vzpomenu na diskusi kolem proslulé knihy Michala Pullmanna[2] – mám dojem, že se snadno můžeme chytit do pasti zavádějících alternativ: buď budeme mluvit o utlačovatelském státu (samotné paradigma totalitarismu už takovou alternativu předjímá), nebo o obyčejném, normálním (*nomen omen*) každodenním životě. Zatím však – zde hodně pomáhá zkušenost práce s orální historií – se v historické realitě tyto dvě dimenze nemusí zcela vylučovat, ba navíc – mohou docela dobře koexistovat. V nesvobodném a nedemokratickém státě lze žít celkem svobodně, když se člověk přizpůsobí, předstírá nebo se vyhýbá jeho nejnepříjemnějším projevům. Vytvářet historické narativy, které by to dokázaly postihnout (a navíc by se neomezovaly jen na politické dějiny, ale zároveň by se politice nevyhýbaly) a které by odrážely zkušenost života v nesvobodných poměrech, je – v souladu se zněním otázky – produktivní jak pro naše chápání historie, tak pro společenskou sebereflexi. V tomto ohledu soudím, že polská historiografie stojí před podobným problémem.

[2] PULLMANN, Michal: *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Scriptorium 2011.

Jaké výzkumy, publikace či jiné výsledky českých historiček a historiků Vás v poslední době zaujaly, potěšily, zklamaly, či „nadzvedly ze židle“?

Před deseti lety jsem při práci na doktorátu sahal především po pracích, které se týkaly první světové války a meziválečného období, zde se však omezím především na autory a díla z oblasti soudobých dějin, zvláště ta z poslední doby. Se zájmem sleduji další tituly z edice „České moderní dějiny“ nakladatelství Academia. Přestože všechny nepovažuji za stejně zajímavé, některé z nich jsou podle mého mínění vynikající (včetně knihy *Fenomén Maffie*, které jsem věnoval recenzi v časopise *Kwartalnik Historyczny*).[3] Rovněž vysoce oceňuji práci autorského týmu pod vedením Jiřího Hlaváčka *Mezi pakárnou a službou vlasti*, která – podobně jako jiné práce českých historiků a historiček zabývajících se orální historií – bravurně odkrývá interpretační potenciál této subdisciplíny.[4] Poměrně nedávno se ke mně dostala další inspirativní práce *Majstr a Małgorzata* Ondřeje Klípy, pojednávající o polských ženách v československém socialistickém průmyslu a těžící rovněž z rozhovorů.[5] V oblasti paměťových studií považuji dále za velký úspěch práci Lenky Řezníkové *Figurace paměti* o Janu Amosi Komenském v kulturních reflexích předminulého a minulého století.[6] S velkým zaujetím sleduji rovněž počínání Radky Šustrové, Rudolfa Kučery, Romana Barona, Martina Jemelky (abych zmínil jen několik jmen českých kolegyň a kolegů) a samozřejmě Tomáše W. Pavlíčka.

V souvislosti se zájmem o dějiny železnice se mi nedávno dostala do rukou práce Tomáše Nigrina *Od nepostradatelnosti ke stagnaci?*, věnovaná československé železnici v době normalizace.[7] Pro můj výzkum dějin činnosti polských železničářů mi poskytla zajímavý srovnávací kontext, přesto trochu lituji, že se v tomto hospodářsko-technologickém pojetí našlo tak málo prostoru pro historii lidí.

Z polštiny přeložila Hana Komárková

[3] HÁLEK, Jan – MOSKOVIČ, Boris: *Fenomén Maffie: Český (domácí) protirakouský odboj v proměnách 20. století.* Praha, Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., 2020. Viz recenze Marcina Jarząbka (bez názvu) v časopise *Kwartalnik Historyczny*, roč. 129, č. 3 (2022), s. 768–773.

[4] HLAVÁČEK, Jiří (ed.): *Mezi pakárnou a službou vlasti: Základní vojenská služba (1968–2004) v aktérské perspektivě.* Praha, Academia 2021.

[5] KLÍPA, Ondřej: *Majstr a Małgorzata: Polky v továrnách ČSSR.* Praha, Univerzita Karlova – Karolinum 2021.

[6] ŘEZNÍKOVÁ, Lenka: *Figurace paměti: J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století.* Praha, Scriptorium 2014.

[7] NIGRIN, Tomáš: *Od nepostradatelnosti ke stagnaci? Železniční odvětví v Československu v 70. a 80. letech 20. století.* Praha, Dokořán 2020.

Marcin Jarząbek je polský historik a působí na Pracovišti historické antropologie Historického ústavu Jagellonské univerzity v Krakově. Zabývá se sociálními a kulturními dějinami střední Evropy v devatenáctém a dvacátém století, orální historií a paměťovými studii, dále dějinami první světové války, historií železniční dopravy, dějinami pojmů (*Begriffsgeschichte*) a historickou sociologií. Je členem představenstva Polské společnosti orální historie (*Polskie Towarzystwo Historii Mówionnej*) a předsedou krakovské pobočky Polské historické společnosti (*Polskie Towarzystwo Historyczne – Oddział w Krakowie*). Vedle dalších historických studií publikoval monografii *Legioniści i inni: Pamięć zbiorowa weteranów I wojny światowej w Polsce i Czechosłowacji okresu międzywojennego* (Krakov 2017).